

SYSTÉM PRÁVNEJ OCHRANY ODRÔD, JEHO PRAKTICKÉ UPLATŇOVANIE NA NÁRODNEJ ÚROVNI, VÝVOJ POD VPLYVOM VSTUPU SLOVENSKA DO EURÓPSKEJ ÚNIE.

Význam šľachtenia rastlín

Potravinová bezpečnosť, orientácia na obnoviteľné zdroje energie a narastajúca potreba rastlinných surovín si vyžaduje maximálne využívanie vedomostí šľachtiteľov, ktoré sú zhmotnené v nových odrodách rastlín. Možno predpokladať, že v najbližších rokoch popri technickej a technologickej bude mať rozhodujúci význam biologická intenzifikácia prostredníctvom pestovania nových odrôd s vyšším úrodovým potenciálom, lepšou kvalitou produktov, vyšším obsahom bielkovín, škrobu a olejov, vyššou rezistenciou a toleranciou proti nepriaznivým faktorom prostredia.

Z tohto aspektu šľachtenie rastlín - ako cieľavedomá vedecko-výskumná činnosť - bude mať nezastupiteľné miesto v ďalšom rozvoji rastlinnej výroby, a to nie len z hľadiska zabezpečenia výroby potravín, krmovín a surovín pre priemyselné spracovanie, ale aj z hľadiska tvorby a ochrany životného prostredia a zachovania biologickej rozmanitosti pestovaných rastlín. Aj evidentná zmena klimatických podmienok kladie zvýšené požiadavky na poľnohospodárske plodiny, ktorých vlastnosti je možné meniť šľachtením, tak aby vytvorené odrody boli tolerantné voči týmto zmenám.

Šľachtenie rastlín patrí medzi základné odvetvie rastlinnej výroby, ktoré významnou mierou podmieňuje a ovplyvňuje rozvoj moderných pestovateľských a spracovateľských technológií a rozvoj poľnohospodárstva. Z tohto dôvodu sa šľachtenie rastlín často označuje ako "kráľovná rastlinnej výroby".

Šľachtenie rastlín patrí k najdôležitejším intenzifikačným faktorom v rastlinnej výrobe. Všeobecne sa uznáva, že podiel genetického základu odrody na úrode a kvalite produkcie je 30-60 % v závislosti od biologických vlastností pestovaného druhu.

Šľachtenie sa stáva stále významnejším faktorom v ochrane životného prostredia. Zvyšovaním odolnosti rastlín proti chorobám a škodcom, zlepšovaním schopnosti prijímania živín, vody a pod. znižuje potrebu pesticídov a priemyselných hnojív a chráni životné prostredie.

Nemalým prínosom slovenského šľachtenia sú aj lacnejšie osivá na domácom trhu. Licenčné poplatky za obchodné využívanie odrôd sú v štátoch EU sú 3 až 5-krát vyššie ako na Slovensku a osivá sú taktiež 2 až 3-krát drahšie.

Legislatívny rámec v Slovenskej republike v oblasti ochrany práv k novým odrodám rastlín

V roku 1989 sa na Slovensku položili základy ochrany práv k odrodám rastlín ako jednej z oblastí ochrany duševného vlastníctva vytvorením zákona č. 132/1989 Zb. o ochrane práv k novým odrodám rastlín a plemenám zvierat.

Uvedený zákon bol vytvorený ako základ vstupu bývalej Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky do Medzinárodnej únie na ochranu práv nových odrôd rastlín (UPOV). Tento vstup bol UPOV-om oficiálne uznaný od 4.12.1991. Následne vznik Slovenskej republiky a jej akceptovanie Medzinárodnou úniou na ochranu práv nových odrôd rastlín zabezpečilo plnohodnotné členstvo v uvedenej organizácii od roku 1993 aj pre samostatnú Slovenskú republiku.

Zákon č. 132/1989 Zb. bol novelizovaný zákonom č. 22/1996 Z.z., ktorý bol vytvorený s cieľom akceptovania Konvencie UPOV z roku 1991. Vstupom uvedeného zákona do platnosti sa dala šľachtiteľom možnosť právnej ochrany pre všetky rastlinné druhy. Prostredníctvom Zákona č. 132/89 Zb. v znení neskorších predpisov nie je však možné

chrániť priemyselné produkčné mikroorganizmy, biotechnologické postupy a produkty získavané ich pomocou, ktoré sú patentovateľné.

Uplatnením uvedeného zákona nie je možné právne chrániť genetické zdroje rastlín, ktoré slúžia pre účely zberu a uchovávaní prirodzeného genofondu rastlín génovými bankami. V prípade takýchto druhov rastlín sú zaujímavé botanické taxóny ako také a ich odrody, ak existujú, nevznikli duševnou činnosťou šľachtiteľa ale prirodzeným vývojom ako reakcia na rozmanitosť daného biotopu.

Avšak, odrody, vytvorené v procese šľachtenia sú sami genetickými zdrojmi, nakoľko Konvencia UPOV a aj národný zákon Slovenskej republiky umožňujú využitie právne chránených odrôd ako genetický základ pre ďalšie šľachtenie.

V súvislosti s oficiálnou ratifikáciou Konvencie UPOV z roku 1991 musím, žiaľ, konštatovať, že proces ratifikácie nebol doposiaľ zo strany Slovenskej republiky vykonaný aj napriek tomu, že zákon č. 132/89 Zb. v znení neskorších predpisov aj so súvisiacimi vykonávacími predpismi je v súlade s Konvenciou UPOV z roku 1991 a prakticky sa podľa neho v oblasti ochrany práv nových odrôd rastlín na Slovensku postupuje už 11 rokov

Medzinárodná únia na ochranu práv k novým odrodám rastlín (UPOV)

Medzinárodná únia na ochranu práv nových odrôd rastlín so sídlom v Ženeve má v súčasnosti 63 členských krajín z celého sveta.

Vytvorením Konvencie UPOV z roku 1991 dáva táto medzinárodná únia členským krajinám predovšetkým smer, ktorým je potrebné vytvoriť národné zákony pre právnu ochranu rastlinných odrôd a tým umožňuje zabezpečiť ochranu duševného vlastníctva v oblasti celej rastlinnej ríše. Z praktického hľadiska je vklad UPOV pre jednotlivé členské krajiny nezastupiteľný aj vo vytváraní skúšobných technických metodík na vykonávanie odrodových skúšok, tzv. DUS testov. Cieľom UPOV je zabezpečiť vykonávanie odrodových skúšok harmonizovaným spôsobom vo všetkých členských krajinách UPOV.

Doposiaľ boli vytvorené skúšobné metodiky pre 230 rastlinných druhov, ktoré sú predmetom právnej ochrany na národnej úrovni jednotlivých členských krajín UPOV. Členské krajiny UPOV však vďaka Konvencii z roku 1991 právne chránia odrody patriace približne k 2 010 rastlinným druhom. Na technické skúšanie pre udelenie právnej ochrany využívajú, ak nie sú vytvorené oficiálne metodiky UPOV, tzv. národné metodiky, ktoré sa používajú ako základ pre tvorbu tých oficiálnych.

Cieľ systému právnej ochrany odrôd.

Držiteľovi šľachtiteľského osvedčenia sa zákonom stanoveným spôsobom potvrdzuje: vyšľachtenie novej odrody, názov odrody, majiteľ tohto osvedčenia, jeho právo obchodne využívať odrodu, doba ochrany práv k odrode, ktorá je stanovená na 25 rokov, u odrôd viniča, chmeľu, ovocných a okrasných rastlinných druhov je to 30 rokov.

Zákon ustanovuje, že práva držiteľa šľachtiteľského osvedčenia nesmú byť treťou osobou dotknuté ak sa tak stane, zákon stanovuje akým spôsobom sa spory riešia a vinník sa pokutuje až do výšky 2 000 000 SK.

Z praktického uplatnenia právnej ochrany je pre držiteľa šľachtiteľského osvedčenia najdôležitejšie právo na udelenie súhlasu (licencie) na vykonávanie nasledovných úkonov: výrobu alebo rozmnožovanie množiteľského materiálu odrody, úpravu na účely množenia, ponuku na predaj, predaj alebo inú formu obchodovania, vývoz, dovoz, skladovanie na už uvedené účely.

Aj výrobky z množiteľského materiálu a zozberaného materiálu právne chránených odrôd možno vyrábať len s písomným súhlasom držiteľa šľachtiteľského osvedčenia. Základom existencie poľnohospodárskej výroby je výroba množiteľského materiálu (osiva, sadiva). Držiteľ šľachtiteľského osvedčenia na základe uplatnenia ustanovení zákona má

právo za využívanie „jeho“ odrody požadovať od používateľa primeranú odmenu – remuneráciu či licenčný poplatok.

Kritériá na udelenie šľachtiteľského osvedčenia

Rastlinnou odrodou je skupina rastlín v rámci najnižšieho známeho botanického taxónu, ktorú možno

- definovať prejavom znakov vyplývajúcich z daného genotypu alebo kombinácie genotypov,
- odlíšiť od akejkolvek inej skupiny rastlín prejavom najmenej jedného z uvedených znakov,
- považovať za jednotnú s ohľadom na jej schopnosť nemeniť sa pri rozmnožovaní.

Rastlinný materiál, ktorý reprezentuje odrodu prihlásenú na právnu ochranu musí byť v čase prihlásenia v zmysle skúšobných metodík UPOV ale aj CPVO (Úrad Spoločenstva pre odrody rastlín) preverený, zvyčajne v dvoch za sebou nasledujúcich pestovateľských cykloch, či spĺňa kritériá zhodne stanovené Konvenciou UPOV, EU legislatívou (Nariadenie Rady (ES) 2100/94) a národným zákonom o ochrane práv k novým odrodám rastlín.

Technické kritériá sú:

- odroda musí byť odlišná, homogénna a stála (DUS test).

Formálne kritériá:

- odroda musí spĺňať podmienku novosti,
- musí byť označená vyhovujúcim názvom,
- šľachtiteľ musí splniť administratívne požiadavky a uhradiť požadované poplatky.

Preverovaním formálnych kritériá je poverené Ministerstvo pôdohospodárstva, ktoré je štátnou oficiálnou autoritou zodpovednou v tejto veci konať v zmysle ustanovení národného zákona.

Technické kritériá preveruje v odrodových skúškach – DUS testoch (distinctness, uniformity, stability) na Slovensku Ústredný kontrolný a skúšobný ústav poľnohospodársky využitím siete svojich 16 skúšobných staníc. Tím 25 až 30 expertov odborne na túto prácu vyškolených, preveruje uvedenými špeciálnymi odrodovými skúškami podľa metodík UPOV alebo metodík CPVO, či je odroda odlišná od všetkých známych odrôd, či je dostatočne homogénna a či si uchováva svoje rozlišovacie znaky aj po opakovanom množení. Výsledkom DUS testu je oficiálny popis odrody, ktorý ju charakterizuje a reprezentuje aj ako dôkazový materiál v prípade porušenia práv držiteľa šľachtiteľského osvedčenia.

Uvedené skúšky – DUS testy sa vykonávajú na Slovensku pre takmer 50 rastlinných druhov. DUS testy pre ďalšie rastlinné druhy zabezpečujeme na základe medzinárodných zmlúv s Maďarskom, Českou republikou a Poľskom. Slovensko pre uvedené štáty a pre Dánsko vykonáva tiež DUS testy pre tie rastlinné druhy, pre ktoré má vhodné klimatické podmienky a dlhoročné praktické skúsenosti (napr. trávy, zemiaky).

Špecializácia v systéme DUS testov je jedinou cestou, ako zabezpečiť kvalitu týchto náročných skúšok.

Právna ochrana na Slovensku

Slovenské šľachtenie a semenárstvo má, podľa zachovaných literárnych zdrojov, viac ako 130 ročnú tradíciu. Do roku 1989 boli na Slovensku činné viaceré štátne šľachtiteľské subjekty, ktoré však v rokoch 1990 – 1995 prešli zložitým procesom transformácie najmä formou privatizácie. Väčšina z nich si svoju činnosť zachovala a pokračuje v šľachtení a licenčne aj v produkcii osív. Tie šľachtiteľské subjekty, ktoré potrebné organizačné zmeny neuskutočnili, buď zanikli alebo ešte aj v súčasnosti zápasia s vážnymi finančnými problémami. V zmenených ekonomických podmienkach vzniklo aj niekoľko nových a úspešných šľachtiteľských subjektov.

V súčasnosti máme v šľachtení poľných plodín 10 aktívnych šľachtiteľských subjektov, 5 subjektov šľachtiacich zeleniny, 4 subjekty šľachtiace ovocie a šľachtením viniča sa zaoberajú 2 šľachtiteľské subjekty.

Na Ministerstve pôdohospodárstva, ktoré je oficiálnym štátnym orgánom zodpovedným za udeľovanie šľachtiteľských osvedčení, bolo ku koncu roka 2006 evidovaných 1 107 prihlášok na právnu ochranu, z nich pre 499 odrôd boli udelené šľachtiteľské osvedčenia. V procese skúšania alebo udeľovania šľachtiteľských osvedčení je momentálne 281 prihlášok. Zamietnutých, stiahnutých, zrušených alebo odvolaných od roku 1990 bolo 327 prihlášok.

Právnu ochranu odrôd na Slovensku využívali všetky na Slovensku pôsobiace šľachtiteľské spoločnosti ale aj spoločnosti, ktoré na našom území obchodne využívali svoje odrody okamžite od vstupu do platnosti Zákona č. 132/89 Zb. § 30 uvedeného zákona umožňoval do 1 roka po nadobudnutí účinnosti zákona prihlásiť na právnu ochranu aj tie odrody, ktoré boli vyšľachtené ako pôvodné odrody a používané v poľnohospodárskej praxi nie viac ako 10 rokov. Aj vďaka tomuto ustanoveniu v roku 1990 šľachtitelia prihlásili prvých 231 odrôd. O dva roky neskôr, v roku 1992 bolo prijatých 111 prihlášok, avšak ich počet s malými výnimkami varíroval okolo 50 – 60 ročne. Od roku 1998 zaznamenávame plynulý pokles počtu prijatých prihlášok s výnimkou roka 2001, kedy počet prijatých prihlášok vzrástol na 93, čo je o 35 viac ako v roku 2000. Pokles je badateľný aj v prípade uplynulého roka, kedy sme dostali len 8 prihlášok na právnu ochranu, avšak šiestimi z nich sa prihlasujú na právnu ochranu slovenské odrody pšenice a jačmeňa.

Analyzujúc predstavený alebo popísaný stav je asi vhodné na tomto mieste poukázať na dôvody, ktoré sú jeho pravdepodobnou príčinou:

- aj napriek tomu, že „životnosť“ – teda uplatnenie odrody na trhu, je obmedzené, odrody, ktoré za posledných 10 – 15 rokov boli významné a vhodné na naše územie z hľadiska hospodárskych alebo kvalitatívnych požiadaviek, už sú právne chránené a následne aj obchodne využívané, a to bez ohľadu na krajinu svojho pôvodu,

- pokles alebo zníženie úrovne finančných dotácií na šľachtenie na Slovensku mal, žiaľ, za následok postupný rozpad šľachtiteľských subjektov, alebo viedol k orientácii na šľachtenie tých druhov, ktoré prinášajú lepší ekonomický efekt (pšenica, jačmeň, kukurica) a ktorých trh na Slovensku je tradične z 30 – 40% pokrytý domácimi odrodami,

- šľachtiteľský potenciál nie je nekonečný a kapacita šľachtiteľských organizácií je tiež limitovaná,

- vstupom Sk do EU sa zväčšil obchodný priestor ako pre zahraničné odrody, tak aj pre domáce slovenské. Dalo by sa predpokladať, že počet prihlášok na PO na národných úrovniach vzrastie, ale nie je tomu tak. Dôvodom môže byť existencia pre šľachtiteľov výhodnejšieho CPVO systému, ktorý zabezpečuje teritoriálnu platnosť na celom území EÚ a to jednou prihláškou, jedným technickým skúšaním odrody, a jediným pozitívnym rozhodnutím o udelení šľachtiteľského osvedčenia. Vymožiteľnosť a uplatnenie práva k odrode sú v takomto prípade jednoduchšie, nakoľko podliehajú EU legislatíve a nie je nutné, aby si držiteľ šľachtiteľského osvedčenia uplatňoval svoje práva v každej krajine samostatne. Preto je logické, že najmä zahraničné subjekty, ktoré už majú udelenú európsku právnu ochranu, využívajú odrody na celom území EÚ a uplatňovanie tzv. národných systémov právnej ochrany stráca pre nich význam,

- národné systémy právnej ochrany, sú významné najmä pre tých domácich šľachtiteľov, ktorí nemienia obchodovať so svojimi odrodami na celom území EÚ. Príkladom môže byť pšenica, ktorá, ako sa zvykne hovoriť, „nemá rada sťahovanie“ a využíva sa najmä v oblastiach klimaticky blízkych miestu svojho vyšľachtenia.

Uplatňovanie právnej ochrany v praxi

Práva a právom chránené záujmy držiteľa šľachtiteľského osvedčenia môžu byť vymáhané na Slovensku súdnou cestou. Porušenie práv držiteľov šľachtiteľských osvedčení môže byť riešené dokonca aj podľa trestného zákona, čo nie je bežnou praktikou v členských krajinách EÚ. Na Slovensku sú stanovené tri sudy prvého stupňa a tri sudy druhého stupňa, ktoré by v prípade potreby riešili spory v uvedenej oblasti.

Družstvo „Remuna“ bolo na Slovensku založené s cieľom zabezpečovať pre svojich členov vymáhanie tzv. remunerácií, teda spravodlivej odmeny pre držiteľa šľachtiteľského osvedčenia za využívanie jeho odrody, na ktorú majú v zmysle platnej legislatívy nárok.

Oficiálne štátne inštitúcie, také ako Ministerstvo pôdohospodárstva alebo ÚKSÚP nemôžu do veci praktického uplatňovania ochrany práv privátnych šľachtiteľských subjektov vstupovať. Úlohou UKSÚP je teda len preverenie, či prihlásená odroda spĺňa kritériá na udelenie šľachtiteľského osvedčenia a úlohou MP SR je na základe odborného posudku ÚKSÚP pozitívne alebo negatívne rozhodnutie vo veci udelenia resp. neudelenia šľachtiteľského osvedčenia.

Vývoj slovenskej právnej ochrany v EÚ

EÚ reagovala už v roku 1995 na potrebu zabezpečiť európsky systém ochrany práv šľachtiteľov vytvorením CPVO (Úradu Spoločenstva pre odrody rastlín).

Teritoriálna účinnosť CPVO systému právnej ochrany na celom území EÚ, jeho efektívnosť, a v neposlednej rade aj kvality technického skúšania odrôd, jednoznačne presvedčila šľachtiteľov o výhodách tohto systému.

Ale aj napriek tomu, že súčasná národná ochrana je v prípade prihlásenia tej istej odrody do európskeho systému cez CPVO neuplatniteľná alebo nevykonateľná (spiaca), slovenskí šľachtitelia majú záujem o náš domáci systém. Produkčná kapacita množiteľského materiálu na Slovensku je obmedzená relatívne malým trhom s osivami a preto o podstatne drahší systém právnej ochrany cez CPVO je len malý záujem rovnako ako aj o obchodné využívanie slovenských odrôd v zahraničí.

Záver

V súčasnosti sme svedkami celosvetového trendu tvorby odrôd so špecifickými vlastnosťami - sú to tzv. odrody šité na mieru - preto sa znižuje význam univerzálnych odrôd. Výsledkom tohto trendu sa zvyšuje aj význam domácich šľachtiteľských subjektov, ktoré pracujú v takých agro-ekologických podmienkach, v ktorých sa vyšľachtené odrody najmä poľných plodín a zelenín, budú pestovať. Výnimkou je len šľachtenie okrasných rastlinných druhov, ktoré je možné uplatniť takmer celosvetovo. Avšak, životnosť odrôd okrasných druhov je tiež ovplyvnená a limitovaná a to módnymi trendmi.

Blízka budúcnosť ukáže, či preferovanie národnej právnej ochrany bude aj naďalej uspokojivé pre slovenské šľachtiteľské subjekty. Ministerstvo pôdohospodárstva SR a ÚKSÚP sú pripravené im v ich práci pomáhať v zmysle platnej národnej ale aj európskej legislatívy.

Ing. Katarína Beňovská
Odbor odrodového skúšobníctva
Ústredný kontrolný a skúšobný ústav poľnohospodársky
Matúškova 21
833 16 Bratislava
Slovensko